

УДК 347.35:364.35-056.26(477)
DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2025-2.2>

Божко В. М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного, адміністративного,
екологічного та трудового права
Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-3963-8461

Кисіленко А. С.,
здобувачка вищої освіти
Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0005-1504-0237

ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПЕНСІЮ ПО ІНВАЛІДНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

THE EVOLUTION OF THE LEGAL MECHANISM FOR THE EXERCISE OF THE RIGHT TO DISABILITY PENSION UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE

Стаття присвячена комплексному аналізу основних новацій, запроваджених упродовж 2022–2025 років до правового механізму реалізації права на пенсію по інвалідності у межах солідарної системи пенсійного забезпечення України. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення належного рівня соціального захисту осіб з інвалідністю в умовах воєнного стану, значного навантаження на публічні фінанси та трансформації інституційних механізмів соціального забезпечення. У роботі проаналізовано зміни до Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» № 1058, оновлення порядку підтвердження страхового стажу, новації індексації пенсій у 2025 році, а також запровадження оцінювання повсякденного функціонування особи як альтернативи системі медико-соціальної експертизи. Особливу увагу приділено аналізу правових позицій Верховного Суду, в яких сформульовано доктрину незмінності правової природи пенсії по інвалідності незалежно від соціального чи професійного статусу особи, а також обов’язковості застосування механізму, визначеного Законом № 1058. Правові позиції національних судів зіставлені із стандартами Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України щодо позитивних зобов’язань держави у сфері соціального захисту.

У висновках наголошується, що законодавець обрав еволюційний шлях реформування окресленої сфери суспільних відносин. Зміни, запроваджені упродовж досліджуваного періоду, свідчать про поступовий відхід від суто формалізованого підходу до соціального захисту осіб з інвалідністю та посилення його соціально-орієнтованої складової. Правові позиції Верховного Суду щодо принципу легітимних очікувань, заборони зворотної дії несприятливих змін, тлумачення сумнівів на користь застрахованої особи у справах про підтвердження стажу чи перерахунок пенсій по інвалідності, а також щодо недопустимості звуження змісту та обсягу соціальних прав фактично розвивають й конкретизують підходи ЄСПЛ та Конституційного Суду України на рівні галузевого пенсійного законодавства. Також у висновках окреслено напрями подальшого вдосконалення пенсійного законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України.

Ключові слова: пенсія по інвалідності, солідарна пенсійна система, соціальний захист, воєнний стан, судова практика, Конституційний Суд України, Верховний Суд.

The article provides a thorough analysis of the key innovations introduced from 2022 to 2025 to the legal framework for granting disability pensions under Ukraine’s solidarity-based pension system. The study’s relevance is determined by the need to ensure an adequate level of social protection for persons with disabilities under martial law, amid significant public financial burdens, and amid the transformation of institutional social security mechanisms. The paper analyses amendments to Law № 1058 of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance,” updates to the procedure for confirming insurance experience, innovations in pension indexation for 2025, and the introduction of an assessment of a person’s daily functioning as an alternative to the medical and social examination system. Particular attention is given to analysing the legal positions of the Supreme Court, which established the doctrine that disability pensions have an immutable legal nature, regardless of a person’s social or professional status, as well as the mandatory application of the mechanism defined by Law № 1058. The article compares the legal positions of national courts with the standards

of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine regarding the state's positive obligations in the field of social protection.

The conclusions emphasize that the legislator chose an evolutionary approach to reforming this area of social relations. The changes introduced during the review period indicate a gradual shift away from a purely formalized approach to social protection for persons with disabilities, strengthening its social orientation. The Supreme Court's legal positions on the principle of legitimate expectations, the prohibition of retroactive application of unfavourable changes, interpreting doubts in favour of the insured person in cases concerning confirmation of length of service or recalculation of disability pensions, and the inadmissibility of narrowing the content and scope of social rights actually develop and specify the ECHR's and the Constitutional Court of Ukraine's approaches at the level of sectoral pension legislation. The conclusions also outline areas in which pension legislation could be improved in the context of martial law and post-war reconstruction in Ukraine.

Key words: *disability pension, solidarity pension system, social protection, martial law, judicial practice, Constitutional Court of Ukraine, Supreme Court.*

Постановка проблеми. Пенсійне забезпечення осіб з інвалідністю є однією з визначальних складових системи соціального захисту населення в Україні. Починаючи з 2014 року Україна протистоїть агресії з боку Російської Федерації, а з 24 лютого 2022 року чинить героїчний спротив повномасштабному вторгненню агресора, що зумовлює необхідність спрямування значних фінансових, людських та матеріальних ресурсів на оборону. За цих обставин перед нашою державою постала складна проблема: забезпечити не лише захист територіальної цілісності та безпеки, але й сприяти належному виконанню конституційних та міжнародних зобов'язань у сфері соціального захисту, не знижуючи при цьому рівень гарантій для найбільш соціально вразливих категорій населення, зокрема осіб з інвалідністю, виплачуючи їм пенсії по інвалідності у межах солідарної системи пенсійного забезпечення.

Збройна агресія проти України зумовила також суттєве зростання кількості осіб, які втратили або обмежили свою працездатність, а також актуалізувала проблеми забезпечення безперервності реалізації їхнього права на пенсію в умовах втрати документів, масового переміщення населення, зміни адміністративних процедур і фінансових можливостей солідарної пенсійної системи. За цих обставин правовий механізм обчислення пенсії по інвалідності набув не лише соціально-економічного, але й виразного публічно-правового та правозахисного виміру.

Упродовж 2022–2025 років неодноразово вносилися зміни до правового механізму реалізації права на пенсію по інвалідності, зокрема до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», актів Кабінету Міністрів України й правління Пенсійного фонду України. Хоча засади визначення розміру пенсії по інвалідності були збережені, запроваджені новації істотно вплинули на порядок її обчислення, підтвердження страхового стажу, індексацію пенсій, а також на порядок встановлення інвалідності через запровадження оцінювання повсякденного функціонування особи замість традиційної моделі медико-соціальної експертизи. Це ускладнило правозастосовну практику, спричинило виникнення більшої кількості судових спорів, то ж актуалізувало необхідність

дослідження також правових позицій Верховного Суду, адже згідно із ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки щодо застосування норм права, котрі викладені в його постановках, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідну норму права.

Конституційний Суд України також неодноразово наголошував, що формуючи соціальну політику Україна повинна гарантувати ефективну реалізацію права на повагу до людської гідності, зокрема й за допомогою пенсій, тим категоріям осіб, які потребують соціального захисту (абзац 4 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 7 листопада 2018 року № 9-р/2018) [1]. Соціальна держава відповідальна за захист людської гідності, забезпечення людині гідного рівня життя, то ж саме вона повинна формувати юридичний механізм реалізації конституційного права на соціальний захист, гарантуючи в повному обсязі прожитковий мінімум як мінімальний стандарт базового соціального захисту людини від бідності, який є непорушним і визначає сутнісний зміст зазначеного конституційного права, інакше «людську гідність буде заперечено, якщо держава не забезпечить людині принаймні мінімальної соціальної вигоди» (абзац 4 підпункту 2.2 пункту 2 Рішення Конституційного Суду України від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023) [2].

Таким чином, все вищевикладене свідчить про актуальність аналізу законодавчих новацій у сфері правового регулювання відносин щодо реалізації права на пенсію по інвалідності у межах солідарної системи пенсійного забезпечення, запроваджених упродовж 2022–2025 років, а також правових позицій Верховного Суду, спрямованих на вирішення спорів у вказаній сфері відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика пенсій по інвалідності у солідарній системі пенсійного забезпечення має ґрунтовне наукове підґрунтя. Ще у докризовий період Т. В. Шлапко обґрунтовувала необхідність удосконалення умов призначення таких пенсій, наголошуючи на існуючому дисбалансі між принципами соціального страхування

та соціальною спрямованістю окресленого виду пенсійного забезпечення. Авторка справедливо стверджувала, що пенсія по інвалідності має змішану природу: вона є страховою за формою і соціальною за змістом [3, с. 180].

В. П. Мельник досліджував теоретико-правову природу пенсій по інвалідності, акцентуючи увагу на проблемах співвідношення страхового стажу та причин інвалідності, а також на тенденціях модернізації пенсійного страхування [4, с. 167–168]. Водночас його дослідження здійснювалося до повномасштабної агресії, то ж воно не охоплювало запроваджені законодавці новації в зазначеній сфері суспільних відносин.

Комплексне наукове осмислення пенсійного забезпечення по інвалідності в солідарній системі здійснили М.М. Шуило [5, с. 21–26] та Н. П. Коробенко [6, с. 4–5], однак їх роботи мають переважно доктринальний характер, до того ж вони виконані до трансформацій, зумовлених війною.

Сучасний міжнародний і безпековий контекст відображено у дослідженні О. В. Москаленко та О. А. Яковлева, в якому соціальний захист осіб з інвалідністю аналізується крізь призму гібридної війни [7, с. 2–11], однак новації механізму обчислення пенсій залишилися поза межами їх детального правового аналізу.

Отже, у сучасній юридичній науковій літературі відсутнє системне дослідження змін правового механізму реалізації права на пенсію по інвалідності, здійснених упродовж 2022–2025 років, що й зумовлює наукову новизну цієї статті.

Мета статті – здійснити системний аналіз основних змін, внесених протягом 2022–2025 років до правового механізму реалізації права на пенсію по інвалідності у межах солідарної системи пенсійного забезпечення, з'ясувати причини їх запровадження, їхній зміст й юридичні наслідки їх впливу на реалізацію конституційного права на соціальне забезпечення осіб з інвалідністю, аби сформулювати пропозиції щодо подальшого вдосконалення відповідного законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови.

Виклад основного матеріалу. Система соціального захисту в Україні протягом останніх років зазнала безпрецедентних випробувань, зумовлених необхідністю її адаптації до екстремальних умов воєнного стану. Важливим елементом цієї системи є пенсійне забезпечення осіб з інвалідністю, котрі потребують особливої уваги з боку держави через підвищену вразливість та специфічні потреби в умовах обмеженості ресурсів та безпекових ризиків.

Як справедливо констатується у пункті 47 постанови Верховного Суду від 15 жовтня 2025 року у справі №300/5459/24, пенсія по інвалідності за своєю сутністю є державною гарантією соціального захисту, що реалізує

конституційне право громадян на їх забезпечення у разі втрати працездатності та слугує одним із проявів соціальної функції держави. Її правова природа полягає не лише у відшкодуванні втраченої частини доходу, але й у забезпеченні гідного рівня життя особі, котра внаслідок служби або захворювання втратила можливість брати участь у трудових чи службових правовідносинах на рівних умовах з іншими громадянами. То ж пенсія по інвалідності має компенсаційний і гарантійний характер, ґрунтується на принципах соціальної справедливості, рівності та державного забезпечення осіб й становить одну з форм реалізації обов'язку держави щодо соціального захисту громадян [8].

Трансформація правового механізму реалізації права на пенсію по інвалідності після 24 лютого 2022 року здійснювалася у двох напрямках: з одного боку держава прагнула забезпечити стабільність виплати пенсій, а з іншого – запровадити процедурні спрощення, які б дозволили громадянам реалізовувати свої права за відсутності фізичного доступу до державних установ чи медичних комісій. Ключовим викликом став пошук балансу між фіскальною спроможністю бюджету та безумовним виконанням конституційних гарантій соціального захисту, проголошених у ст. 46 Конституції України.

Спеціальним актом у сфері пенсійного забезпечення осіб з інвалідністю є Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09 липня 2003 року (далі – Закон № 1058) [9], в якому визначено умови призначення пенсій по інвалідності (статті 30–33), порядок їх обчислення (статті 27, 28) та механізм їх індексації й перерахунку (ст. 42).

Згідно із Законом № 1058, пенсія по інвалідності призначається у разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності внаслідок загального захворювання, каліцтва, не пов'язаного з роботою, або інвалідності з дитинства. То ж законодавче регулювання пенсійного забезпечення осіб з інвалідністю в Україні не уніфіковане і залежить від статусу суб'єкта та причин виникнення стійкого розладу функцій організму.

Обчислення розміру пенсії по інвалідності відбувається у відсотковому відношенні до пенсії за віком, яку особа могла б отримати при досягненні встановленого Законом віку: для осіб з інвалідністю I групи її розмір становить 100% від пенсії за віком, для II групи – 90%, а для III групи – 50%. Ця формула відображає принцип солідарності та страхової природи виплат. Також важливою умовою для призначення пенсії по інвалідності є наявність страхового стажу, тривалість якого диференціюється залежно від віку особи на момент встановлення інвалідності, або моменту звернення. Наприклад, для осіб з інвалідністю I групи віком до 25 років необхідно мати принаймні один рік страхового стажу,

тоді як для старших осіб вимоги поступово зростають, досягаючи 10 років для осіб віком 54–59 років. Проте законодавець передбачив кілька винятків із цього правила: якщо інвалідність настала в період проходження строкової військової служби, або унаслідок ушкодження здоров'я під час участі у масових акціях громадського протесту з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року під час Революції Гідності, то пенсія призначається незалежно від наявності страхового стажу (ч. 2 ст. 32 Закону № 1058).

Таким чином, однією з ключових тенденцій розвитку правового механізму обчислення пенсії по інвалідності у солідарній системі упродовж 2022–2025 років стала стабілізація диференційованого підходу до визначення її розміру залежно від групи інвалідності. Попри суттєві соціально-економічні виклики, спричинені воєнним станом, законодавець не відмовився від базового алгоритму обчислення пенсії по інвалідності як похідної від пенсії за віком. Зазначений підхід отримав послідовне підтвердження і в судовій практиці. Так, у постанові Верховного Суду від 12 листопада 2024 року у справі № 160/20101/21 наголошується, що зміна соціального чи професійного статусу особи не змінює правову природу пенсії по інвалідності як виду пенсійного забезпечення у солідарній системі. Зокрема, в пункті 30 постанови Верховного Суду констатується, що наявність спеціальних соціальних гарантій (зокрема, передбачених Законом України «Про підвищення престижності шахтарської праці») не змінює механізм визначення пенсії по інвалідності, а відповідні гарантії застосовуються лише як елемент підвищення бази розрахунку, але з обов'язковим застосуванням коефіцієнтів, установлених статтею 33 Закону № 1058 [10].

Така правова позиція Верховного Суду співзвучна з практикою Європейського суду з прав людини щодо соціальних виплат. ЄСПЛ визнає, що пенсійні виплати, встановлені законодавством конкретної держави за умови виконання певних критеріїв, можуть належати до «майнових прав» у розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо законодавство визнає ці виплати в якості об'єкту безумовного права застрахованих осіб. Водночас ЄСПЛ чітко зазначив, що сама Конвенція не гарантує право на пенсію чи конкретний її розмір, проте захищає стабільність і передбачуваність наявних національних схем соціального страхування та може вимагати забезпечення ефективного доступу до судового оскарження адміністративних рішень щодо пенсійних прав. Зокрема, у справі «Valverde Digon v. Spain» від 26 січня 2023 року ЄСПЛ розглядав відмову національних органів влади Іспанії у призначенні пенсії у зв'язку з втратою годувальника [11]. Заявниця звернулася за захистом своїх прав відповідно до ст. 1

Першого протоколу Конвенції, стверджуючи, що відмова порушила її легітимні очікування щодо отримання соціальних виплат на підставі національного законодавства. ЄСПЛ констатував, що відмова стала надмірним тягарем для заявниці і не зумовила справедливого балансу між інтересами особи та інтересами суспільства, зокрема через відсутність адекватного перехідного періоду для впровадження нових вимог законодавства. ЄСПЛ в пункті 64 свого Рішення кваліфікував це як втручання у майнові права особи, котрі охороняються ст. 1 Першого протоколу Конвенції, оскільки законодавча норма про пенсію та сформована судовою практикою сприяли формуванню в заявниці «легітимного очікування» на отримання пенсії.

Таким чином, ЄСПЛ та Верховний Суд наголошують на необхідності чітко визначеного та передбачуваного правового режиму зміни соціальних виплат та ефективному доступі до правосуддя у випадку виникнення спору щодо його застосування. При цьому національне регулювання пенсійних відносин має бути недискримінаційним і повинно уникати необґрунтованого звуження змісту та обсягу вже набутих прав пенсіонерів.

«Легітимні очікування» як складова принципу верховенства права були захищені судовою владою й щодо добросовісного пенсіонера задля обмеження фіскальних підходів Пенсійного фонду України. Адже однією із новацій досліджуваного періоду стало посилення судового контролю за практикою утримання, або повернення надміру виплачених сум пенсії по інвалідності. Хоча статті 50 Закону № 1058 та 103 Закону України «Про пенсійне забезпечення» дозволяють здійснювати такі утримання, Верховний Суд істотно звузив межі їх можливого застосування. Зокрема, у пунктах 33, 35 постанови Верховного Суду від 04 грудня 2024 року у справі № 340/1173/23 сформульовано правову позицію, відповідно до якої для правильного вирішення питання про утримання надміру сплачених сум пенсії необхідно довести «наявність свідомих, активних та навмисних дій з боку пенсіонера, котрі призвели до надмірної виплати йому пенсії» [12], а сам факт неповідомлення пенсіонером про зміну свого статусу (зокрема, у зв'язку з мобілізацією чи проходженням військової служби) не може автоматично вважатися підставою для утримання виплачених коштів.

Упродовж 2022–2025 років п'ять разів вносилися зміни до «Порядку підтвердження наявного стажу роботи для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 року № 637 [13]. Внесені зміни стали відповіддю на масову втрату трудових книжок та архівів організацій, що перебували на окупованих територіях,

або в зоні бойових дій. Було розширено перелік допустимих доказів наявності страхового стажу, зокрема за рахунок можливого використання даних з Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, відомостей про сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, навіть показів свідків. Ці новації істотно вплинули на обчислення пенсії по інвалідності, адже страховий стаж безпосередньо впливає на індивідуальний коефіцієнт заробітку та тривалість страхового стажу. Судова практика підтвердила, що відмова у зарахуванні стажу лише з мотивів відсутності трудової книжки є незаконною, якщо особа подала інші допустимі докази.

Зокрема, у постанові Верховного Суду від 30 вересня 2021 року у справі № 300/860/17 наголошується, що «відсутність документів в архівній установі про стаж роботи позивача унаслідок не передання їх не свідчить про порушення ОСОБА_1 вимог законодавства, яке регламентує необхідність підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсії» і констатується: «працівник не може відповідати за правильність та повноту оформлення бухгалтерських документів на підприємстві та за неналежний порядок ведення й заповнення трудової книжки, іншої документації з вини адміністрації підприємства, а тому вказані обставини не можуть бути підставою для позбавлення позивача конституційного права на соціальний захист в частині призначення пенсії» [14].

Також у постанові Верховного Суду від 23 вересня 2021 року у справі №227/4273/16-а застосовано загальні принципи («Намібійські винятки»), котрі сформульовано в рішеннях Міжнародного суду ООН та ЄСПЛ, в контексті оцінки документів, виданих закладами, що знаходяться на території проведення антитерористичної операції, в якості доказів, оскільки не прийняття їх призведе до порушень та обмежень прав позивача на соціальний захист та гарантоване йому право на пенсійне забезпечення як громадянину, який працював на роботах зі шкідливими умовами праці [15].

Упродовж досліджуваного періоду також було змінено порядок індексації пенсій. Фінансова стабільність пенсійного забезпечення в умовах війни забезпечується шляхом встановлення мінімального розміру пенсії, які до того ж регулярно переглядаються з урахуванням зміни прожиткового мінімуму шляхом їх індексації. Для пенсії по інвалідності у межах солідарної системи встановлено наступний мінімальний розмір: для осіб з інвалідністю I групи – 2760 грн.; для непрацюючих осіб з інвалідністю II і III груп – 2520 грн.; для працюючих осіб з інвалідністю II і III груп – 2093 грн. [16].

Принагідно слід нагадати, що прожитковий мінімум на одну особу, котра втратила працездатність, в розрахунок на місяць упродовж

2025 року становить 2361 грн. Конституційний Суд України послідовно наголошує, що законодавець має формувати юридичне регулювання таким чином, аби пенсії, інші види соціальних виплат, що є основним джерелом існування, забезпечували рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Соціальні виплати для цих категорій осіб гарантовані на конституційному рівні мінімальним соціальним захистом, який держава зобов'язана забезпечувати безумовно (підпункт 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 березня 2023 року № 3-п(II)/2023) [2]. Тому постанова Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2025 року № 209 [17] про індексацію пенсій набула важливого значення, оскільки підтвердила застосування загального механізму індексації до всіх видів пенсій у солідарній системі. Особливістю індексації пенсій у 2025 році стало поєднання компенсаційної та стимулюючої функцій, а також намір мінімізувати диспропорції між «старими» та «новими» пенсіями.

Для осіб з інвалідністю індексація набула особливого значення, оскільки саме ця категорія осіб є найбільш вразливою до інфляційних процесів. Разом з тим суди продовжують вирішувати спори щодо неправильного застосування коефіцієнтів індексації, що свідчить про потребу більш чіткого нормативного регулювання цих відносин. Зокрема, у пункті 97 постанови Верховного Суду у складі Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав від 16 квітня 2025 року у справі №200/5836/24 підтримано правові висновки Верховного Суду, викладені ним у постанові від 13 січня 2025 року у справі № 160/28752/23, відповідно до яких під час проведення індексації пенсій повинен застосовуватися показник середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховувався для обчислення пенсії під час її призначення, як це передбачено в ч. 2 ст. 42 Закону № 1058-IV. Акти Кабінету Міністрів України підлягають застосуванню виключно в частині, яка не суперечить положенням Закону № 1058-IV (пункт 95 постанови Верховного Суду від 16 квітня 2025 року) [18].

Упродовж досліджуваного періоду також відбувся перехід від медико-соціальної експертизи (далі – МСЕК) до оцінювання повсякденного функціонування особи. Ця новація була запроваджена постановою Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 року № 1338 [19] та стала однією з найбільш системних реформ у сфері встановлення інвалідності, якою було започатковано впровадження діяльності експертних команд з оцінювання повсякденного функціонування. На відміну від моделі МСЕК, котра функціонувала відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 року № 1317, новий підхід зорієнтований не лише на медичні

показники, але й на здатність особи до самостійного життя та участі в соціальних відносинах.

Відмова від моделі МСЕК була зумовлена сукупністю системних проблем, що протягом тривалого часу супроводжували її функціонування, зокрема високим рівнем корупційних ризиків, формалізмом процедур, обмеженою прозорістю прийняття рішень та значною залежністю результатів експертизи від дискреції окремих посадових осіб. В умовах воєнного стану ці проблеми набули особливої гостроти, оскільки істотно ускладнили реалізацію особам з інвалідністю свого права на пенсійне забезпечення.

До ключових новацій, запроваджених у межах переходу до оцінювання повсякденного функціонування особи, слід віднести: по-перше, зміну акценту з формального встановлення групи інвалідності на оцінку реальної впливу порушень здоров'я на здатність особи здійснювати життєві функції; по-друге, уніфікацію підходів до оцінювання функціональних обмежень з урахуванням міжнародних стандартів, зокрема положень Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я; по-третє, формування експертних команд за принципом міждисциплінарності, що покликано мінімізувати суб'єктивізм та знизити корупційні ризики унаслідок колегіального ухвалення рішень і стандартизації критеріїв оцінювання; по-четверте, діджиталізація процедур подання та обробки документів, що має зменшити адміністративні бар'єри та спростити доступ до встановлення інвалідності для внутрішніх переміщених осіб і осіб, які втратили документи внаслідок бойових дій.

Вказані новації безпосередньо впливають на механізм обчислення пенсії по інвалідності, оскільки результати оцінювання повсякденного функціонування особи є підставою для визначення групи інвалідності, від якої залежить розмір пенсії.

Здійснюючи загальну оцінку доцільності запроваджених змін, слід констатувати їх здебільшого позитивний вплив на забезпечення справедливості та рівності у сфері пенсійного забезпечення осіб з інвалідністю. Водночас перехідний характер реформи породжує низку викликів, зокрема ризики правової невизначеності на час формування сталої судової практики щодо оскарження результатів оцінювання повсякденного функціонування особи. За відсутності чітких процесуальних гарантій та уніфікованих підходів до тлумачення нових процедур існує загроза неоднакового застосування законодавства, що може негативно позначитися на обчисленні пенсій по інвалідності.

Таким чином, відмова від МСЕК і запровадження оцінювання повсякденного функціонування особи слід розглядати як крок у напрямі модернізації системи соціального забезпечення осіб з інвалідністю, який більше відповідає

вимогам європейського стандарту соціального захисту, що нерозривно пов'язаний з правом на майно і рівністю всіх перед законом. Однак такий підхід потребує подальшого нормативного уточнення, адаптації підзаконного регулювання та активного осмислення з боку Верховного Суду з метою забезпечення передбачуваності та правової визначеності під час вирішення спорів щодо захисту порушеного права на пенсію по інвалідності.

Висновки. Здійснений аналіз змін правового механізму реалізації права на пенсію по інвалідності у солідарній системі пенсійного забезпечення України упродовж 2022–2025 років дає підстави стверджувати, що законодавець обрав еволюційний, а не революційний шлях реформування правового регулювання окресленої сфери суспільних відносин. Попри введення воєнного стану та суттєві соціально-економічні виклики, базова модель визначення розміру пенсії по інвалідності, закріплена у статтях 30, 32–33 Закону № 1058, була збережена, а зміни стосувалися передусім її адаптації до надзвичайних умов функціонування держави та необхідності забезпечення мінімальних соціальних гарантій для осіб з інвалідністю.

Найбільш значущими законодавчими новаціями досліджуваного періоду стали: уточнення порядку обчислення пенсій по інвалідності зі збереженням диференціації залежно від групи інвалідності; трансформація підходів до підтвердження страхового стажу з урахуванням масової втрати документів про працю унаслідок бойових дій; поширення індексації 2025 року на пенсії по інвалідності як елемент забезпечення їх реальної купівельної спроможності, а також запровадження нової моделі встановлення інвалідності через оцінювання повсякденного функціонування особи. Сукупно ці зміни свідчать про поступовий відхід від суто формалізованого підходу до соціального захисту осіб з інвалідністю та посилення його соціально-орієнтованої складової.

Водночас визначальну роль у формуванні сучасного правового механізму обчислення пенсії по інвалідності відіграла судова практика, передусім правові позиції Верховного Суду. У його постановках упродовж 2022–2025 років послідовно відстоюється правова позиція, що спеціальні соціальні гарантії (зокрема, для осіб, зайнятих на підземних роботах або таких, що проходять військову службу) не змінюють правової природи пенсії по інвалідності як похідної від пенсії за віком, а застосовуються в межах установленого Законом № 1058 алгоритму її обчислення. Верховний Суд також істотно обмежив фіскальний підхід органів Пенсійного фонду України, сформувавши доктрину захисту добросовісного пенсіонера, відповідно до якої повернення або утримання надміру виплачених сум пенсії можливе лише за наявності доведених зловживань з боку застрахованої особи.

Порівняльний аналіз зазначених підходів із правовими позиціями Конституційного Суду України дозволяє дійти висновку про їх концептуальну узгодженість. Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що право на пенсійне забезпечення осіб з інвалідністю є складовою їх конституційних прав на соціальний захист й на достатній життєвий рівень (статті 46, 48 Конституції України) і не може бути зведене до формального виконання державою своїх зобов'язань. Тож Конституційний Суд України послідовно наголошує, що соціальні виплати мають забезпечувати гідний рівень життя, відповідати принципам правової визначеності, справедливості та пропорційності, а також не можуть бути довільно зменшені чи скасовані без належного нормативного обґрунтування та запровадження компенсаційних механізмів.

Доктрина Верховного Суду щодо пенсій по інвалідності фактично розвиває й конкретизує ці конституційні підходи на рівні галузевого пенсійного законодавства. Застосування принципу легітимних очікувань, заборона зворотної дії

несприятливих змін, а також тлумачення сумнівів на користь застрахованої особи у справах про підтвердження стажу чи перерахунок пенсії безпосередньо кореспондують із правовими позиціями Конституційного Суду України щодо недопустимості звуження змісту та обсягу соціальних прав.

Отже, упродовж 2022–2025 років в Україні сформувався відносно цілісний і внутрішньо узгоджений правовий механізм обчислення пенсії по інвалідності, у якому законодавчі новації, підзаконне регулювання та судова практика взаємодіють на засадах соціальної справедливості, правової визначеності та підвищеного захисту осіб з інвалідністю. Подальше удосконалення цієї сфери в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови має бути спрямоване на закріплення гнучких процедур підтвердження страхового стажу, удосконалення механізмів індексації та інституціоналізацію людиноцентричного підходу до оцінювання інвалідності, що відповідатиме європейським стандартам соціального захисту.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України від 7 листопада 2018 року № 9-р/2018 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 7 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-18#Text> (дата звернення: 22.12.2025).
2. Рішення Конституційного Суду України від 22 березня 2023 року № 3-р(П)/2023 у справі за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України «Про виконавче провадження», абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-23#Text> (дата звернення: 22.12.2025).
3. Шлапко Т. В. Пенсія по інвалідності: умови призначення за солідарною системою та їх удосконалення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. Вип. 2. Т. 1. Херсон: Гельветика, 2016. С. 176–181. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/68322> (дата звернення: 22.12.2025).
4. Мельник В. П. Тенденції удосконалення пенсії по інвалідності у пенсійному страхуванні через призму новачій сьогодення: теоретико-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2018. № 3 (27). С. 165–170.
5. Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2016. 680 с.
6. Коробенко Н. П. Пенсійне забезпечення по інвалідності в солідарній пенсійній системі України: монографія. Акад. праці і соц. відносин Федер. профспілок України. Київ, 2011. 172 с.
7. Moskalenko O. V., Yakovlyev O. A., Marchenko Y. I., Rybak N.V., Dzhura K.Y. Legal Status and Social Protection of Persons with Disabilities as a Result of Hybrid War = Status legal e protecao social das pessoas com deficiencia como resultado da guerra hibrida. *Revista de Gestao Social e Ambiental*. 2023. Vol. 17. № 8. P. 1–14. URL: <https://rgsa.openaccesspublications.org/rgsa/article/view/3188/1149> (дата звернення: 22.12.2025).
8. Постанова Верховного Суду від 15 жовтня 2025 року у справі №300/5459/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131019129> (дата звернення: 22.12.2025).
9. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09 липня 2003 року № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 22.12.2025).
10. Постанова Верховного Суду від 12 листопада 2024 року у справі № 160/20101/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123060056> (дата звернення: 22.12.2025).
11. Case of Valverde Digon v. Spain of 26 January 2023. Application № 22386/19. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-222657> (дата звернення: 22.12.2025).
12. Постанова Верховного Суду від 04 грудня 2024 року у справі № 340/1173/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123519831> (дата звернення: 22.12.2025).
13. Про затвердження Порядку підтвердження наявного стажу роботи для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній: постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 р. № 637. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-93-п#Text> (дата звернення: 22.12.2025).

14. Постанова Верховного Суду від 30 вересня 2021 року у справі №300/860/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100050070> (дата звернення: 22.12.2025).
15. Постанова Верховного Суду від 23 вересня 2021 року у справі №227/4273/16-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99860870> (дата звернення: 22.12.2025).
16. Пенсія по інвалідності. Роз'яснення Пенсійного фонду України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/roziasnennia-pfu-pensia-po-invalidnosti> (дата звернення: 22.12.2025).
17. Про індексацію пенсійних і страхових виплат та додаткові заходи щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2025 році : постанова Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2025 року № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2025-p#Text> (дата звернення: 22.12.2025).
18. Постанова Верховного Суду від 16 квітня 2025 року у справі №200/5836/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126667395> (дата звернення: 22.12.2025).
19. Деякі питання запровадження оцінювання повсякденного функціонування особи : постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 року № 1338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2024-p#Text> (дата звернення: 22.12.2025).

Дата першого надходження статті до видання: 23.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025